

УДК 94(477):303.422 Шпаковський «1812/1814»

О.О. Лейберов

ІВАН ОЛЕКСІЙОВИЧ ШПАКОВСЬКИЙ – ЗАБУТИЙ ГЕРОЙ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН 1812–1814 РОКІВ

Дослідження торкається життя й військової служби маловідомого учасника епохи наполеонівських війн, ніжинського дворянина І.О. Шпаковського. Проаналізована його служба у Ніжинському піхотному полку земського ополчення, участь у закордонних походах російської армії та післявоєнна кар'єра у гусарському полку.

Ключові слова: дворянство, ополчення, наполеонівські війни, Ніжинський повіт.

Майже чверть століття Україна існує як самостійна держава. Період розвитку державної незалежності супроводжувався становленням вітчизняної історичної науки як одного з елементів не лише освітньо-культурного, а й державно-політичного процесів. На сьогодні виникла потреба в осмисленні пройденого шляху вітчизняною гуманітарною наукою, узагальнення досвіду, підведення підсумків та накреслення нових шляхів та напрямків її подальшого розвитку. У останні роки на перший план все активніше почала виступати біографістика як один із пріоритетних напрямків історичних досліджень. Із забуття повернуті тисячі імен. Антропологізація історії вимагає від дослідників все частіше звертатися до вивчення життя окремої людини, родини, соціальної групи на тлі історичних подій та процесів, адже через дослідження біографій осіб, науковець вивчає історію країни та її народу. Останнім часом світ побачив ряд публікацій на дану тематику [1; 2; 3; 4]. Разом з тим поза увагою істориків опинилися проблеми, які потребують свого досконалого вивчення. Одним з таких недостатньо вивчених напрямків залишається дослідження біографій представників провінційного дворянства, що брали участь у наполеонівських війнах 1812–1814 рр. та служили у козацькому і земському ополченні.

Серед дореволюційних робіт, присвячених даній проблемі, слід виділити ґрунтовну працю В.Р.Апхутіна, де він зробив першу спробу ґрунтового аналізу особового складу земського ополчення 1812 року [5]. У радянський період біографічних досліджень представників дворянських родів, якщо не брати до уваги командний склад російської армії та героїв-партизан, взагалі не було. У російській історіографії побачили світ дослідження істориків Д.Г. Целорунго та Л.М. Спиридонової [6; 7]. Їх ґрунтовні праці, що базуються на солідній джерельній базі, присвячені вивченню соціального обличчя російського офіцера. Разом з тим вони несуть не індивідуальний, а колективний, просопографічний характер досліджень. На жаль, участь українців у

«імперських» війнах не користується популярністю серед вітчизняних дослідників. В українському історичному просторі можна назвати лише кілька наукових розвідок з даної тематики, що побачили світ останнім часом [8; 9]. За роки незалежності так і не вдалося створити справжнього наукового, масштабного дослідження, у якому б було висвітлено роль та місце України у боротьбі з наполеонівською Францією. Залишився поза увагою дослідників і внесок різних соціальних верств та груп українського населення у перемогу над спільним ворогом, в першу чергу – малоросійського дворянства. Політичні погляди та переконання українських дворян, система цінностей даної соціальної верстви, колективна поведінка та свідомість, мотивація діяльності, участь у військових формуваннях та бойових діях стають зрозумілими і можуть бути розглянуті та оцінені через індивідуальність окремої особи, середньостатистичного представника тогочасного правлячого класу, учасника тих подій. Саме тому об'єктом нашого дослідження став ніжинський дворянин Іван Олексійович Шпаковський (1790 – бл. 1846).

Дворянський рід Шпаковських відомий на Ніжинщині з початку XVIII ст. Його багаточисельні представники постійно вказували у формулярних списках своє соціальне походження – «з малоросійської шляхти». Але на початок XIX ст. рід поділився на чотири окремі гілки та остаточно зубожів. Прадід нашого героя – Олексій Григорович – служив бунчуковим товаришем, а його син Леонтій вийшов у відставку з чином провінційного секретаря, який надавав особисте дворянство. Після відставки Леонтій Григорович Шпаковський оселився у Ніжині, де у 1745 р. у нього народився син Олексій.

У 1773 р. Олексій Леонтійович Шпаковський вступив на службу до імператорського двору та служив там у різних чинах, у тому числі кофешенкським помічником з січня 1778 по січень 1784 року [10, арк. 7 зв.]. Цю придворну посаду займала особа, що відповідала за приготування імператриці кави, чаю або шоколаду. Свою посаду сам Олексій Леонтійович, мабуть, вважав настільки значущою, що у кожному документі, будь-то листи приватної переписки або офіційні документи (формулярні списки, свідоцтва, рапорти), обов'язково вказував. Навіть його нащадки, не тільки сини, а й онуки вказували у своїх офіційних документах «дворянское происхождение от кофешенка двора Ея императорского величества». Після виходу у відставку у чині поручика, він повернувся до Ніжина, де одружився на Наталії Михайлівні, дочці майора Крючковського, за яку отримав посаг – 5 кріпаків та 5 десятин землі на хуторі Стодольському Ніжинського повіту [11, арк. 4]. За довгі роки сімейного життя у подружжя народилося п'ять синів: Павло (1785 р. н.), Олександр (1786 р. н.),

Іван (14 березня 1790 р.), Володимир (1792 р. н.), та Євтропій (1796 р. н.) [10, арк. 77].

Незначні статки родини дозволили батьку дати непогану освіту тільки старшому з братів. Після закінчення Ніжинського повітового училища Павло Шпаковський розпочав службу у Сенаті регістратором. Решта братів здобувала освіту вдома. У їх формулярних списках значиться, що «российскую грамматику читать и писать умеют, арифметику знают».

Після завершення домашнього навчання Олександр розпочав службу у Курській губернії на посаді поштмейстера, Володимир – у Ніжинському поштовому відділенні по письмовим справам. Іван та молодший Євтропій знаходилися у «домі при батьках» [10, арк. 77]. У 1810 р. Івану Олексійовичу нарешті пощастило вступити на службу до Чернігівського поштового відомства у Ніжинську поштову контору на посаду канцеляриста [11, арк. 150 зв.]. Але прослужив він там не довго. У середині січня 1812 р. після конфлікту зі своїм начальником (доволі заплутана любовна історія, де І.О. Шпаковський нібито скомпрометував його дочку), він був змушений подати у відставку, так і не отримавши ніякого чину.

З початком Вітчизняної війни 1812 року, згідно царського маніфесту, у Ніжині розпочалося формування піхотного полку земського ополчення. У списку дворян повіту, обраних «во вторую ограду, в поддержку армии регулярной» від 23 липня 1812 року, прізвище І.О. Шпаковського не значиться [12, арк. 11]. Він вступив до ополчення пізніше, після того, як частина обраних місцевих дворян відмовилася від служби в ополченні з причин слабого здоров'я та хвороб, що «частими желудочными припадками сопровождаются» [12, арк. 19]. Причому кількість тих дворян, що не могли проходити службу за станом здоров'я, була значною [12, арк. 74–85]. Він був призначений на посаду п'ятдесятного начальника у другу «половину» полку. Його посада відповідала посаді командира роти у піхотному полку регулярної армії.

На початку вересня повітовий начальник Ніжинського ополчення підполковник Г.Г. Левицький повідомляв повітовому маршалу дворянства М.Я. Почеку: «Перша «половина» ополчення до місця призначення (у Городнянський повіт – *О.Л.*) виступила третього числа сього місяця під керівництвом старшого сотенного начальника штабс-капітана Шаули. З чиновників п'ятдесятних начальників губернський регістратор Василь Малієвський виявився хворим і на його місце поступив за власним бажанням дворянин Іван Олексійович Шпаковський» [12, арк. 57].

Перед загоном І.І. Шаули було поставлено завдання підсилення кордонної стражі по р. Дніпру з метою не допустити ворожі загоны, що «можуть злочинно

проникнути у малоросійські повіти...» [12, арк. 34]. Вже 26 вересня ніжинські ополченці взяли участь у боях за Чечерськ та вибили ворожі загоны з міста. Але 12 жовтня семитисячний французький загін з Мстиславля знову оволодів Чечерськом та розпочав наступ на південь. Мозирський загін підполковника Кленовського, підсилений Чернігівськими полками козацького ополчення та Ніжинським піхотним полком, у ході бою знову вибив французів з міста. «Півсотня була у справі, два захисники вбиті, вісім поранених..., а я слава Богу живий та не поранений», – писав у листі до матері І. Шпаковський. За бій під Чечерськом він був відзначений у наказі по полку. «И в течении всей его службы оказывал рвение и способность к оной...», – так характеризував Івана Олексійовича його безпосередній начальник штабс-капітан І.І. Шаула [13, арк. 48]. Після цього перша половина полку більше участі у боях з ворогом у кампанії 1812 р. не брала, а була переведена до міста Житомира на зимові квартири.

У лютому 1813 р. Ніжинський піхотний полк виступив у похід у Велике герцогство Варшавське, де взяв участь у складі корпусу генерала С.Л. Радтау в облозі фортеці Замостя. Під стінами фортеці полк зазнав суттєвих людських втрат. Непідготовленість полкових, лікарської та інтендантської служб призвела до того, що полк скоротився наполовину, втрапивши тільки померлими від голоду та хвороб 684 ополченця. Після цього 29 червня 1813 р. полк було розформовано, а командирам було запропоновано залишитися у діючій армії [13, арк. 2].

Так як І.О. Шпаковський до війни служив по статській службі і не мав значного військового досвіду, він продовжив службу у інтендантських частинах. Спочатку він був призначений до м. Бриг (повітове містечко прусського округу Бреслау) у шпиталь для нижніх чинів та офіцерів. Після цього він отримав підвищення. За наказом генерал-майора Іванова Шпаковського призначають до військово-лікарської команди головного наглядача богемських шпиталів М. Бенькіна. Останній відмічав, що «усі доручені Шпаковському справи виконував з належним успіхом, завзяттям та старанністю» [14, арк. 9]. 9 вересня 1813 р. інтендантська партія (обоз), послана з бригського мундирного комісаріатного комісіонерства у Богемію до міста Праги, у який знаходився Шпаковський, що віз до генерал-інтенданта Є.Ф. Канкрини «нужнейшии бумаги», несподівано наштовхнулася на французький загін. Шпаковському вдалося швидко організувати оборону та протриматися до підходу прусського гусарського ескадрону з м. Нойциха. У ході бою Іван Олексійович був легко поранений у ніс, але не здав командування [11, арк. 168 зв.].

У атестаті про службу, виданому І.О. Шпаковському у 1814 р., зазначалося: «Після ретиради з міста Бриг та по прибутті до містечка

Буден він був командирований з чиновником 8-го класу Лошевичем до містечка Хрудем для організації там шпитальної станції. А по прибутті у містечко Хрудем був там на комісарській посаді для прийому та роздачі порцій. А по ліквідації означеної станції був командирований у місто Прагу у допомогу комісіонеру 14-го класу Козлову для прийняття від транспортних офіцерів казенних теплих речей» [14, арк. 9 зв.]. Після цього Іван Олексійович остаточно переводиться у інтендантське відомство і до кінця кампанії служить у пражському мундирному комісіонерстві, де «...должность свою со всяким успехом и неусыпным старанием исполнял, а при том вел себя честно и добропорядочно, как долг доброму дворянину следует и ни в каких худых поступках никем не замечен почему комиссионерство постановило за благо рекомендовать... главному начальству к дальнейшему его поощрению» [14, арк. 9–9 зв.]. За свою службу 25 лютого 1814 р. він отримав чин 14-го класу (колезького регістратора – найнижчий чин у Табелі про ранги) [11, арк. 150 зв.–151]. У своєму формулярному списку за 1818 р. Шпаковський повідомляв, що знаходився у походах у Пруссії, Саксонії, Баварії, Італії та у Франції до «самого міста Парижу» [11, арк. 168 зв.–169], за що був нагороджений у серпні 1814 р. срібною дворянською медаллю, але отримав її тільки в березні 1817 р. [15, арк. 23 зв.].

У кінці березня 1814 р., відразу після взяття Парижу союзниками та завершення військової кампанії, Іван Олексійович несподівано для родичів вступає на військову службу. Цей крок стає зрозумілим з одного боку тим, що у Ніжині він не мав ніякої служби, а відповідно і ніякої перспективи кар'єрного зростання. З іншого боку, його чесність і бездоганна репутація, що за тих часів для чиновника інтендантської служби було скоріше виключенням, та можлива протекція з боку Є.Ф. Канкрини відкрили перед І. Шпаковським нові службові обрії. Він поступає з чином корнета (в умовах війни дозволялося зараховувати в армію цивільних чиновників з тим чином, що вони мали на статській службі, переводячи його у відповідний армійський) у Павлоградський гусарський полк, вислужує собі чин поручика, з яким і виходить у відставку у грудні 1817 р. І це офіцер, який практично не мав реального бойового досвіду. Таке швидке кар'єрне зростання є тим більше дивним, що навіть кадровим військовим, щоб отримати чин поручика, потрібно було вислужити не менше чотирьох років.

Але в іншому І.О. Шпаковський в цілому відповідав портрету середньостатистичного обер-офіцера (від прапорщика до капітана) російської армії: з не титулованих дворян, родом з великоруських або малоросійських губерній, вік 25 років, на службі близько 7 років, до Вітчизняної війни 1812 р. був учасником однієї війни, у власності кріпаків не

мав, елементарно освічений – «читати і писати вміє, арифметику знає», не одружений [6, с. 67]. Крім того, І.О. Шпаковський був нагороджений орденом Св. Володимира з бантом у 1817 р. А така відзнака давалася виключно за бойові подвиги. Цей орден всього на одну сходинку стояв нижче ніж орден Св. Георгія 4-го ступеня. Герой війни 1812 р. генерал Я.П. Кульнев, нагороджений їм за відвагу у боях з французами ще у 1807 р., з гордістю писав брату: «З яким придворним вельможею, що носить орден Володимира 1-го класу, могу я порівняти свій Володимир 4-го класу?». Але з'ясувати, за який конкретно подвиг І.О. Шпаковський отримав таку високу нагороду, нам, на жаль, не вдалося. Скоріше за все, він був нагороджений цим орденом за службу під час закордонного походу 1813–1814 рр., але нагорода знайшла героя тільки через три роки.

У цей час у І.О. Шпаковського помирає мати, а старший брат Павло, дослужившись до чина титулярного радника у канцелярії міністерства поліції, виходить у відставку. У листопаді 1817 р. Павло Олексійович переселився зі столиці до Ніжина, де продовжив статську службу при повітовому маршалі дворянства. Після повернення на батьківщину старший брат займає батьківський будинок та розпочинає тяжбу по розділу спадку. Це змушує Івана швидко подати у відставку та повернутися до Ніжина. Після розділу батьківського майна молодший Шпаковський (решта братів на той час вже померла) був змушений остаточно переселитися у село Мрин, де отримав «42 десятини різної землі» [14, арк. 1 зв.–2]. Невдовзі він одружився на дочці померлого корнета Матвія Рудька Матроні. Через рік у подружжя народився син Григорій.

Про подальшу долю Івана Олексійовича відомо мало. У формулярному списку за 1836 р. він повідомляв про себе, що «має дружину Мотрону, дітей – синів Григорія та Василя і дочку Євдокію» [16, арк. 99 зв.–100]. Він ще згадується у списках особистих та спадкових дворян Ніжинського повіту за 1845 р., але скоріше за все у наступному році помирає [17, арк. 16], адже за документами Ніжинського повітового суду у 1846 р. його удова була змушена звернутися до повітового маршала дворянства з проханням надати їй допомогу, бо вона «действительно есть состояния недостаточного, ибо имеет только 6 душ крестьян мужского пола с небольшим количеством пахотно й земли». Про його нащадків відомо, що старший син Григорій Іванович з 1838 р. служив прапорщиком Подільського єгерського полку і був внесений до родословної книги Чернігівського дворянства [18, с. 617].

Підсумовуючи, необхідно наголосити, що для більшості представників провінційного дворянства служба у земському ополченні та участь у військових кампаніях 1812–1814 рр. були практично єдиним бойовим досвідом у житті, яскра-

вою, героїчною сторінкою на фоні провінційної буденності. Доля І.О. Шпаковського – приклад справжнього, беззавітного служіння своїй Батьківщині. Разом з тим, Іван Олексійович – типовий представник свого часу та соціального класу. Як і більшість представників українського дворянства, він вступив до земського ополчення за вибором, служив чесно та віддано, у складних ситуаціях проявив хоробрість та витримку і, як і більшість учасників ополчення, не вимагав собі нагород та, на жаль, практично без них і залишився.

Посилання

1. Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень: Харківський історіографічний збірник. – Х., 2003. – Вип. 6 / Ред. С.І. Посохов. – 191 с.
2. Українська історична біографістика: забуте і невідоме / Ред. М.М. Алексієвцев. – Тернопіль, 2005. – 352 с.
3. Попик В., Любоivecь Н. Сучасна українська біографістика: досвід та проблеми розвитку / В. Попик, Н. Любоivecь // Бібліографічний вісник. – 2007. – № 6. – С. 32–34.
4. Українська біографістика – BiographicaUkrainica: Зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4 / Ред. В.І. Попик. – 553 с.
5. Апухтин В.Р. Народная военная сила. Дворянские Ополчения в Отечественную войну / В.Р. Апухтин. – М.: Т-во «Печатня С.П. Яковлева», 1912. – 240 с.
6. Целорунго Д.Г. Служебная карьера офицеров русской армии 1812 г. выходцев из различных регионов России и стран зарубежья (по формулярным спискам) / Д.Г. Целорунго. – М., 1998. – 296 с.
7. Спиридонова Л.М. Социальный облик офицеров Пензенского ополчения 1812 года / Л.М. Спиридонова // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы. – Можайск, 2012. – С. 311–319.
8. Чорний О. В. Маловідомий герой епохи наполеонівських війн генерал-майор Микола Данилович Кудашев / О.В. Чорний // Проблеми вітчизняної історії XIX – початку XX століття. Збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Вип. 21. – С. 183–193.
9. Міден Е. Історична роль представників седнівської гілки дворянського роду Лізогубів у період Наполеонівських війн (1805–1815) / Е. Міден // Краєзнавство у локальному та регіональному вимірі. Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – С. 220–223.
10. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 343, оп. 1, спр. 121.
11. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 52.
12. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 214.
13. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 192.
14. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 296.
15. ДАЧО, ф. 342, оп. 1 спр. 286.
16. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 447.
17. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 570.
18. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г.А. Милорадович: В 2-х томах. – СПб.: Губ. типография, 1901. – Т. 1. – 720 с.

Лейберов А.О. Иван Алексеевич Шпаковский – забытый герой наполеоновских войн 1812–1814 годов

Статья посвящена жизни и военной службе малоизвестного участника эпохи наполеоновских войн, нежинского дворянина И.А. Шпаковского. Исследована его служба в Нежинском пехотном полку земского ополчения, участие в заграничных походах российской армии и послевоенная карьера в гусарском полку.

Ключевые слова: дворянство, ополчение, наполеоновские войны, Нежинский уезд.

Leiberov O.O. Ivan Oleksiiovych Shpakovskyi – the forgotten hero of the Napoleonic Wars in 1812–1814

The study reveals the life and military service of little-known participant of the era of the Napoleonic wars, Nizhyn nobleman I.O. Shpakovskyi. The author analyzed his service in Nizhyn in fantry regiment of provincial militia, participation in foreign campaigns of the Russian army and post-war career in hussar regiment.

Key words: nobility, militia, Napoleonic wars, Nizhyn district.

21.02.2016 р.

УДК 94(477):314.151.3«182»

О.М. Герасимчук

УЧАСТЬ КОЗАКІВ І СЕЛЯН ГЛУХІВСЬКОГО ПОВІТУ В ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОМУ РУСІ МЕШКАНЦІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ НА КУБАНЬ У 20-Х РР. ХІХ СТ.

У статті висвітлюється перебіг процесу міграції жителів Глухівського повіту Чернігівської губернії на Кубань у період другої хвилі масового переселення в 20-х рр. ХІХ ст.

Ключові слова: Чернігівська губернія, Глухівський повіт, козаки, Кубань, Чорномор'я, міграції, переселенський рух

Розширення території Російської імперії в кінці ХVІІІ ст. й освоєння Північного Кавказу супроводжувалося масовим переміщенням населення, що приводило до важливих демографічних, господарчих, соціальних і етнокультурних змін. Основною колонізаційною силою на Північному Кавказі було українське козацтво й численне селянство [1, с. 3–4]. Міграції, як складний історико-політичний, соціально-економічний, демографічний та географічний процес, часто ставали передумовою розвитку продуктивних сил окремих територій за рахунок розширення ареалу господарчого освоєння [2, с. 9]. Тому тема міграційних рухів населення в різних регіонах не втрачає актуальності для дослідників через своє значення для розуміння перебігу історичних процесів у сучасному суспільстві.

Питання міграцій українців у ХVІІІ–ХІХ ст. на Кубань частково досліджували О. Бачинська, С. Брук, В. Кабузан, В. Ликова, Є. Петренко, які у своїх публікаціях показали місце й роль переселенців з України в загальноросійському переселенському русі [3]. Попри те, що всі ці науковці вказували на важливу роль чернігівців у міграційних процесах, спеціальні дослідження, які б відображали, зокрема, переселення саме із Чернігівської губернії в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст., відсутні.

Вищеназвані історики лише згадували Чернігівщину в контексті загальноросійського чи